

Ранко Јаковљевић

"АЛИСА ВИШЕ НЕ СТАНУЈЕ ОВДЕ" *
- минијатура из анатомије морала -

АПСТРАКТ: У овом раду разматрају се наводи из два документа пронађена у Поверљивом деловодном протоколу Царинарнице Зајечар 1945.г, у склопу разлика између стварног и прокламованог на пољу морала у друштву након ослобођења Тимочке крајине од немачке окупације, односно са поводом давања приказа о неким од негативних аспеката тековима тзв. социјалистичке револуције

Кључне речи: Морал, бешчашће, удвориштво, идеологија, жене, удвориштво, ксенофобија

У корицама "Поверљивог деловодног протокола за 1945.г." коришћеног за документа настала у раду зајечарске царинске службе, скупа са два акта- једним механографски урађеним а другим рукописно, сачувано је сведочанство о "сукобу мишљења или идеја" између два чиновничка експонента револуционарне власти- "царинског контролора" и "вишег царинског контролора"- уредно заведено у реченом протоколу под ред.бројевима 1. и 2.

25.1.1945.г. Војислав Ј Јовановић доставио је претпостављенима у Зајечару белешку следећег садржаја:

"Данас 25. јануара 1945.год. приликом моје приватне посете Царинарници пред друговима Божидаром Стефановићем, Драгољубом Павловићем и Мирком Вапом упитао ме друг Ђорђе Павловић: 'Јеси ли Алису и шта је теби чика Јоца'

*С обзиром да су образовани народни судови који суде народима који су служили непријатељу, а пошто је именована Алиса виђана у друштву немачких официра и са њима побегла испред ослободилачке војске, то ово питање упућено мени од стране друга Ђоке поред интимне стране апсолутно мора имати и политичку страну а из разлога: ако један Југословен има интимне односе са **немицом** за време окупације, ту апсолутно морају постојати и политички односи.*

*Пошто ни пре окупације, ни за време окупације, а ни сада после ослобођења нисам имао интимне односе са **страном женом**, то молим царинарницу да по званичној дужности позове друга Ђорђа Павловића да допуни писмено на овом акту: да ли сам ја морална пропалица и са којом сам женом или девојком живео у недозвољеним односима; Да ли сам ја политичка пропалица и са којим сам се радом противу народа Југославије огрешио.*

Одговор молим да ми се саопшти у писаном акту.

-Смрт фашизму- слобода народу!-

Учитив,

Војислав Ј. Јовановић

Виши царински контролор"

Обазриви аутор притужбе, иначе виши у службеном рангу у односу на провокатора, сматрао је важним указати да се инкриминисани догађај збио приликом његове приватне посете одељку државног органа /мада се може рећи да "приватно" у датом контексту уједно слаби његову позицију будући да таквим "посетама" није место у уређеном систему функционисања државног органа/ чиме се донекле релативизује контекст "прозивке" а царинска служба се ослобађа обавезе реакције по службеној дужности, без обзира на евентуално "измирење" актера; такође налази корисним да "пређе" преко другог дела реченице у којем га "провокаатор" пита "шта му је чика Јоца", скрећући пажњу адресанта само на њен први сегмент- питање о односу са Алисом, чији националну припадност испишује са почетним малим словом, за разлику од геста при навођењу да је он Југословен. Наравно, околности су већ биле такве да је и посматраче сцене и "провокаатора", у духу комуницирања нових власти, титулисао као "другови". Његова стрепња почива на околности да већ постоје народни судови "који суде народима који служе непријатељу"; управо је Алиса припадница таквог народа па би некоме могло пасти на памет да интимизирање тумачи као политички став, у крајњем случају као недопуштену небудност према непријатељима у сопственим редовима. Офанзивна одбрана уродиће више плодом ако окарактерише Алису једино као особу виђану у друштву немачких официра, одбеглу са сународницима пред налетом ослободилачке војске, без детаљисања о њеним политичким или моралним опредељењима. Финална тврдња гласи да "прозвани" није имао никада интимне односе ни са једном *страном* женом, па ето крунског доказа за његову моралну чистоту.

Спис са изјашњењем царинског контролора Ђорђа Павловића на "задату тему" гласи:

"Другу Војиславу Јовановићу,

Дана 25.1.1945. у царинарници пред друговима Божидаром Стефановићем, Мирком Вапом и Драгољубом Павловићем у шали сам те упитао следеће: 'Је ли бре Војо јеси ли ти Алису?' Пошто си ти ово сматрао као увреду, ја те овим молим да ме извинеш и изјављујем да сам то казао у шали другарској; да при томе нисам мислио на било какву везу са Алисом као немцом, већ сам се нашалио знајући по причању да је то била жена која се лако и без устезања другима подавала.

Тебе поштујем као морално и политички исправног и као човека који води рачуна о својој породици и ничем другом.

27.1.1945 Зајечар

Ђорђе Павловић

Присутни, Драг.Павловић"

Текст је сачињен писаним ћириличним словима, идентичним рукописом са оним којим се као "присутни" означио Драгољуб Павловић. Својеручни потпис "казивача" очито је различит по ортографији од преосталог дела текста. Садржи као формални знак блискости, "буразерства", додаток спорној упитној реченици, тако да у његовој верзији почиње са *"Је ли бре Војо"*; у том духу је и квалификација испада као *другарска шала*. "Чика Јоца" као лик из сенке не постоји ни у реплици Ђорђа Павловића. Виспрени аутор главну одбрану базира на ставу да није мислио на везу са Алисом као на *"немицом"*, већ на њену личност као шлагворт за шалу будући да је знао, но не из личног искуства него само по причању, да је то била жена која се *"лако и без устезања другима подавала"*. Следи закључна тврдња о респектовању подносиоца притужбе као морално и политички исправног човека који води рачуна само о својој породици / с тим да ово "само о својој" такође може бити третирано као додатна провокација/.

Писмо у извињавајућем тону урађено је на полеђини обрасца "Службени формулар Министарства финансија Краљевине Југославије", са краљевским грбом, намењеног пријави уноса валуте приликом уласка путника у царинско подручје, но нема доказа који би поткрепили тезу како је и тај детаљ, у склопу околности да се текст прихвата извињења завршава на тој полеђини, у линији рубрике предвиђене за унос валуте "Немачка марка", део "другарске завере" ширих размера према вишем царинском контролору. Оверен је штампбиљем "Царинарница Првог реда, бр.2, 27.1", округлим малим печатом са неправилно исцртаном петокраком звездом и натписом "Царинарница Зајечар", те факсимилом са значењем овере "Управник царинарнице" и нечитким потписом Божицара Стефановића, уз датум и место "28.1.1945 Зајечар".

Ћириличним писаним словима сачињен текст на обрасцу за царинску пријаву валуте садржи исказ:

"Примио сам предњу изјаву на знање данас 28.1.1945. године и молим да се овај акт чува у поверљивој архиви царинарнице,

Учитив,

Вој.Ј.Јовановић

Виши цар.контролор"

Како би се завођење и развођење списка у складу с канцеларијским правилима окончало, на полеђини иницијалног акта Пов.бр.1. од 25.1.1945, унета је од стране Воје Јовановића ћириличним писаним словима сачињена забелешка:

"Пов 1, 26.1.-5

Саопштено ми је саслушање Пов.бр.2 на самом саслушању где сам дао своју изјаву

Вој.Ј.Јовановић

в.ц.инспектор"

У "Поверљивом деловодном протоколу за 1945", овереном штампбиљем "ДФЈ- Царинарница Зајечар К.бр.1054/45 15.октобра 1945" овај случај пропраћен је уписима:

Р.бр.1. заведено 25.1.1945, име лица од којег предмет долази- *"Војислав Ј. Јовановић, в.ц. контролор"*, садржина предмета- *"Оптужује друга Ђорђа Павловића ц.контролора ове ц-це за увреду нанету у канцеларији ове ц-це"*; Дан донетог решења 25.1.1945, садржина решења по предмету: *"Другу Ђорђу Павловићу ц.контролору да да своју реч по тужби в.ц. контролора В.Јовановића; дан донетог решења 28.1.1945, садржина решења по предмету- "Потом је В. Јовановић одустао од тужбе"*

Р.бр.2. заведено 27.1.1945, садржина предмета *"Ђорђе Павловић царински контролор ове ц-це даје свој одговор у виду писма по тужби друга Војислава Ј. Јовановића в.ц. контролора"*, дан донетог решења 27.1.1945, *"Прикључено у бр.1"*

Становништву Србије тога доба систематски је наметано становиште да током немачке окупације "нису довољно дали за општу ствар" те је сада, 1945.г, последњи момент да се "дугови изравнају". У првом броју "Речи народа"- органа Округног јединственог н.о.фронта Зајечар, од 10.јануара 1945, на првој страни публикован је чланак "Све за фронт- све за победу!" : *"...Ми Срби у време најтежих дана, када су народи Босне, Лике и Црне Горе и наша Народно Ослободилачка Војска показивали невиђена јунаштва, нисмо осетили све теškoће непријатељских офанзива. Наши домови остали су читави, наша домаћинства готово неоштећена"*. На таквој тези почивао је, између осталог, страх људи од одговорности и за неучињено, од изложености лустративним мерама, па се ето подразумевало "посипање пепелом" односно комунистичким жаргоном речено "самокритика" као пожељно превентивно средство како ни случајно не би били сврстани у непријатеље новог поретка. Наравно, другу страну медаље чинили су денунцијати и провокатори који су сопствене биографије прали потказујући или провоцирајући суграђане не би ли указали на тамне стране њиховог "држања под окупацијом". Ствар је донекле институционализована именованима тзв. народних тужилаца на нивоу народоослободилачких одбора, са званичним задужењем да "јавном тужиоцу у среском месту достављају своја запажања о неправилностима и незаконитостима за које сазнају у својој средини". Очито, нове власти су већ на почетку транзиционих процеса успешно баштиниле традицију римских проскрипција или листа за одстрел из времена римске републике, када је Луције Корнелије Сула обнародовао спискове сумњивих које је било ко смео убити, уз награду државе потказати, или предати представницима власти /и античка Грчка имала је своје *сикофанте*- "потказиваче људи што кришом преносе смокве преко границе", с тим да су се од петог века п.н.е. тако звале особе које су поштеним грађанима подметале кривице и тако их доводили пред суд/. У новој Југославији довољна је била прозивка уз етикетирање да је неко народни непријатељ, па да му живот виси о концу. Стрелања таквих особа, без суђења и провере навода денунцијаната нису мимоишла ни Кладово; стратиште је постало део старе тврђаве Фетислам, до данас без гробних обележја, без имена убијених. Као два

миленијума раније, опет су у потказивању, лажним оптужбама, предњачили суграђани, комшије, чак и рођаци.

Ослобођење Кладова донело је искушења која су решавања у "народним судницама", пред зборовима грађана. Једним таквим поводом Среско поверенство КПЈ за Срез Кладово известило је Окружни комитет да је 15. априла 1945.г, на збору одржаном у кафани "Србија" дошло до *"енергичног протеста и оштре осуде против ратних богаташа, саботера и шпекуланата... Из масе спонтано излазе говорници и из њихових излагања сазнају се нове појединости из којих се види прљави и зеленашки рад овог дерикоже... Божидар Арсић, телеграфски чиновник поште Кладово објавио је садржину телеграма, који је Г.Б. упутио немачком крајскоманданту у Зајечару за време окупације. У том телеграму он назива крајскоманданта својим кумом и жели му успех при поласку на нову дужност у Немачку, изражавајући своје уверење да ће 'Велики Рајх' победити'... По завршетку збора народ се разишао са најбољим расположењем, уверен да данас у новој демократској држави може слободно казати своју реч и осудити сваког онога који ради противу општих интереса наше земље"* (Борковић, 1981, 431- 433). "Кафанско суђење" окончано је за Г.Б. вишегодишњом робијом, а морални обзири судија и сведока оптужбе најбоље су сагледиви уколико се текст који је телеграфски чиновник прочитао у кафани "Србија" упореди са оригиналним телеграмом чији се примерак чува у Војноисторијском институту. Г.Б. у телеграму пише искључиво следеће: *"Господину мајору Шуцу, Крајскоманданту, Зајечар-Најсрдачније захваљујем на позиву за растанак, али дубоко жалим да због удаљености и важности послова око вршидбе не могу доћи. Желим Вам срећан пут, а то исто Вам желе и становници Кладова, које сте нарочито задужили Вашом пажњом. Јавите се из Новог Места, јер сам жељан да се везе нашег пријатељства не угасе. Не заборавите обећање да ћете ме посетити за време мира са породицом"* (Пантић 2008, 195). Супруга Г.Б. звала се Олхе, била је Немица- изданак фамилије која је у Кладову остала након изградње Сипског пловидбеног канала 1896.г. За разлику од Алисе није напустила Србију приликом повлачења немачких трупа.

Комунистичке власти "патентирале" су излагање пошаста принудне проституције као метод "преваспитавања" наводних опонената- "народних непријатеља" у доба када је "на слободи била већа робија него на робији", како сведочи једна од заточеница женског логора у Рамском риту, у близини Великог Градишта, потом у пожаревачкој Забели. У Рамском риту, мада излагани уништавајућем физичком раду, ускраћивана им је и вода, а за ручак за 306 заточенице одобравана је употреба шест главица купуса. У исти канал биле су принуђене мокрити и пити воду, док су им пијавице исисавале крв из ногу. Отуд би следили премештаји у Забелу, у "делукс" услове, где је управитељ /наравно и "одабрани посетиоци"/ имао привилегију сексуално се иживљавати у свом "харему". Девојке су претваране у старице, отпадали су им зуби, обољевале су док су им стизале вести да су их се одрекли деца, мајке и мужеви, јер су постале народни непријатељи. За оне које нису допале робије, оданост "народу и држави"

понекад је доказивана пристајањем на проституисање са особама које им пошаљу инспектори УДБ-е, одакле су "окретније" међи њима успевале стећи повлашћени статус, нарочито ако су уз то радиле и цинкарење својих ближњих.

Проституисање "у општем интересу" толерисано је и међу "широким радничким масама", попут случаја који је партијска група ЦККПС уочила 20.1.1951.г. приликом обиласка партијске организације рудника Мајданпек: *"У баракама где спава по 40-50 радника, примећено је више жена које живе ванбрачно са рударима, а које нико не гони"* (Митровић-Поповић, Б) 2012, 426).

Да је морал на ниском нивоу и на страни појединих експонената власти, између осталог, казује одлука Обласног комитета КПС од 20.11.1950.г. *"да се опуномоћеник УДБ-е у Кладову Срећко Кесић искључи из средњег комитета због пијанчења, небудности и неморалног живота; да се секретару средњег комитета Кладово Станку Станишићу додели строги укор због неморала..."* (Митровић-Поповић, Б) 2012, 275).

Покушаји удовољавању гласу срца неретко су доводили до трагичних последица, попут судбине везе легендарног партизанског генерала Пека Дапчевића и његове изабранице, глумице Милене Врсајков. Милован Ђилас на ту тему пише: "Ја сам- поче невеста и зачуди се што замуцкује- ја нисам онаква какве Ви мислите да су глумице, а неке можда и јесу такве. Ја." Али је она пресече: "Ја и не тврдим. Али Ваше је занимање такво да... Уосталом, зашто да се пред Вама изјашњавам и... да Вам чиним непријатности? Једно ипак треба да Вам је јасно, и то Вам кажем с најбољом намером, ради Вас самих- Ви никад нећете моћи да будете друштво наших другова и другарица." ... Нарочито су биле извештене у суровости оне које се нису могле похвалити за своју младост врлинама које су тражиле од других... Једна је рекла, имитирајући слабу литературу: "Просто осећам одвратни задах разврата ако сам с њом у истој просторији." А једна друга, која је проживела младост у оном времену када се у СКОЈ-у сматрало првим знаком женске еманципације ослобађање од 'буржоаских' моралних предрасуда девичанства и верности: "Више се не зна ко су наше другарице! Не разликује се ко је курва а ко је другарица." А једна опет "Њено занимање је такво да може бити само курва"...

За потребе стасавана социјалистичког режима управљања, у интерпретацији Комунистичке партије, четрдесетих година прошлога века странцима у негативном контексту су доживљавани, изузев припадника нација које су биле окупирале земљу 1941, /па и ту са различитим приступом зависно од тога да ли су попут Бугара при концу рата скренули идеолошки правац у корист припајања лагеру на челу са Совјетским Савезом /, још и делатници прокужених професија попут глумаца- антипода раднику, сељаку, или особа које нису преферирале диверзантски отпор окупатору- под условом да нису на време ревидирале своју пасивност укључењем у редове победничког покрета. Да би "друштвена опасност" била драматичнијим тоновима илустрована, приказивани су, по правилу уз помоћ провокатора односно гласноговорника моралног чистунства, као лица лаког морала, склона колаборацији или отвореном непријатељству према народу,

наклоњена проституцији, неверству сваке врсте. А то се људима који нису "на линији партије" није опраштало. Атрибути странаца, у првобитној заједници придавани боговима, у првобитној "социјалистичкој акумулацији капитала" кроз разградњу тековина грађанског друштва и развлашћивање поседника строго одмереног вишка средстава за рад и живот, постали су етикета за "производе непреференцијалног порекла".

*Наслов рада садржи назив култног филма Мартина Скорцезеа из 1974.г, *Alice Doesn't Live Here Anymore*; то је и име главне јунакиње, идентично оном споменутом у два документа настала у раду Царинарнице Зајечар, што се аутору учинило илустративним за скретање пажње на универзалне истородне проблеме – ксенофобију, двоструки морал, удвориштво- које дотиче његов рад. И поднаслов је алузија- на текст Милована Ђиласа *Анатомија једног морала*.

ЗАБЕЛЕШКЕ

-Борковић Милан, приређивач, Источна Србија у рату и револуцији 1941-1945, књига 3-1945, Зајечар 1981, Историјски архив Тимочке крајине Зајечар и Међуопштинска конференција СКС Зајечар

-Ђилас Милован, Анатомија једног морала, одломци објављени у недељнику "Време" бр.1066 од 9.6.2011.

А)-Митровић Момчило, Поповић Страхиња, приређивачи, КПС у источној Србији-околни комитет 1945-1948, Институт за новију историју Србије, Архив Србије, Историјски архив "Тимочка крајина" Зајечар, Београд 2012.г.

Б)-Митровић Момчило, Поповић Страхиња, приређивачи, КПС у источној Србији-обласни комитет 1949-1952, Институт за новију историју Србије, Архив Србије, Историјски архив "Тимочка крајина" Зајечар, Београд 2012.г.

-Пантић Ненад, приређивач, Извештаји и наредбе организације ДМ и организације Збор за Округ Зајечарски 1943-1944, 3, Неготин- Зајечар, Историјски архиви Неготин и Зајечар 2008.г.

ДОКУМЕНТАРНА ГРАЂА

-Поверљиви деловодни протокол за 1945 ДФЈ-Царинарница Зајечар К.бр.1054/45, чува се у библиотеци Царинарнице Кладово

-Акт Војислава Ј Јовановића од 25.1.1945 адресиран Царинарници Зајечар, чува се у библиотеци Царинарнице Кладово

-Писмо Ђорђа Павловића од 27.1.1945, поводом истог случаја, чува се у библиотеци Царинарнице Кладово

-Мирјана Сретеновић- Виц дуг две године, репортажа о Жени Лебл, београдска "Политика" 6.7.2013, с.12.

-Ж.Ј, Све за фронт- све за победу!, "Реч народа" бр.1 Зајечар 10.1.1945.